

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

Στα χρόνια του Μεσοπολέμου, δύσκολα θα αναρωτιώταν κανείς “μα, πού είναι το κράτος;”. Γιατί το κράτος “ήταν παντού”, οι αρμοδιότητές του διευρύνονταν και ο ρυθμιστικός του ρόλος στη διατήρηση της καπιταλιστικής κανονικότητας γινόταν ολοένα και πιο έντονος, μιας και οι καιροί ήταν αρκετά “απαιτητικοί”, άρα στένευαν και τα περιθώρια. Για να το πούμε αλλιώς, το ελληνικό κράτος (όπως και άλλα) στη δεκαετία του '30 είχε πολλές “έγνοιες”: να οργανώνει τη διαχείριση της εργασίας, περιορίζοντας και συνθλιβοντας τον “κομμουνιστικό κίνδυνο” και την ίδια στιγμή να προετοιμάζεται εντατικά και συστηματικά για τη συμμετοχή του στον επικείμενο Παγκόσμιο Πόλεμο. Όλα αυτά, βέβαια, μέσα σε συνθήκες παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Και ήταν αυτή ακριβώς η ανάγκη για παραγωγή (και αναπαραγωγή) εργατών και στρατιωτών που υπαγόρευσε τη δημιουργία των πρώτων οργανωμένων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης. Μια σύντομη περιήγηση στην ιστορία της κοινωνικής ασφάλισης στη μεσοπολεμική Ελλάδα σίγουρα δεν αρκεί για να διαμορφώσει κανείς μια άποψη που να στέκεται στα πόδια της και να μπορεί να αποκρούσει τον κυρίαρχο λόγο περί γέννησης του κοινωνικού κράτους, της εξέλιξής του και των στόχων που πέτυχε στα πρώτα του βήματα. Αρκεί, νομίζουμε, όμως για να θέσει κάποια βασικά ερωτήματα, τα οποία πιθανώς να αποδειχθούν σημαντικά στην πορεία διαμόρφωσης μιας ανταγωνιστικής άπο-

Κρατικός παρεμβατισμός στα χρόνια του Μεσοπολέμου

Η γέννηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και η μετέπειτα αξιοποίησή του από τη δικτατορία του Μεταξά

ψης. Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα από την αρχή. Οι αφηγήσεις και οι περιγραφές που ταυτίζουν το κράτος πρόνοιας με ένα σύνολο παροχών, αδιαφορώντας (ή καλύτερα επιλέγοντας να μην ασχοληθούν) για το κομμάτι του ελέγχου και της καταστολής που το συνοδεύει είναι καταδικασμένες να απαριθμούν απλώς νομοσχέδια που κατατέθηκαν αλλά ποτέ δεν ψηφίστηκαν, νόμους που εγκρίθηκαν αλλά δεν εφαρμόστηκαν κατά γράμμα, τροποποιήσεις που εξαγγέλθηκαν και δεν πραγματοποιήθηκαν. Και η μεσοπολεμική περίοδος ήταν γεμάτη με τέτοιες κυβερνητικές προσπάθειες που “έμειναν στα χαρτιά”. Γιατί παρόλο που τόσο οι δημοκρατικές κυβερνήσεις των Φιλελευθέρων και των Λαϊκών όσο και η μεταξική δικτατορία της 4ης Αυγούστου αναγνώριζαν (με τον τρόπο τους η κάθε μια) την αναγκαιότητα της κοινωνικής πολιτικής για την “ομαλή” εξέλιξη του ελληνικού καπιταλισμού, χρειάστηκε να περάσουν περισσότερα από 40 χρόνια και να φτάσουμε στα 1982 προκειμένου η ασφάλιση να γίνει ουσιαστικά υποχρεωτική και καθολική. Σε καμία περίπτωση, ωστόσο, δεν υποστηρίζουμε ότι η πραγματικότητα αυτή οφείλεται σε κάποιου είδους “καθυστέρηση” του ελληνικού κράτους έναντι των υπόλοιπων ευρωπαϊκών, στην απουσία σχεδίου και στον “γενικό ερασιτεχνισμό” των κρατικών υπηρεσιών ή ακόμα χειρότερα στην “αδυναμία του ελληνικού εργατικού κινήματος να προβάλει στο πολιτικό προσκήνιο ως ισχυρή διεκδικητική δύναμη”¹.

1. Τα δύο πρόσωπα του κενσινιανισμού

Ήδη από τον 19ο αιώνα, υπήρχαν στην Ελλάδα εργατικά σωματεία τα οποία στηρίζονταν στην αλληλοβοήθεια και προέβλεπαν την καταβολή μιας μηνιαίας συνδρομής, η οποία τους επέτρεπε να παρέχουν στα μέλη τους τα έξοδα για τις ιατρικές επισκέψεις, τα φάρμακα ή ακόμα και τα έξοδα της κηδείας. Ωστόσο, οι παροχές αυτές δεν μπορούσαν να καλύψουν τις ανάγκες που προέκυπταν από μια σοβαρή ασθένεια, ένα εργατικό ατύχημα ή τα γεράματα, ενώ δεν αφορούσαν παρά έναν μικρό αριθμό εργαζομένων, αφού δεν ήταν όλοι γραμμένοι στα σωματεία. Εκείνη την περίοδο, το κράτος πρόσφερε κάλυψη στους δασκάλους (το ταμείο τους ιδρύθηκε το 1855), τους στρατιωτικούς (το ταμείο τους ιδρύθηκε τρία χρόνια αργότερα, το 1858), τους δημοσίους υπαλλήλους (το 1861) και τους υπαλλήλους της Εθνικής Τράπεζας (το 1867). Το 1861 ιδρύθηκε και το Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο (ΝΑΤ). Ο πρώτος, ωστόσο, νόμος που αφορούσε ευρύτερες κατηγορίες εργαζομένων ήταν ο Νόμος “Περί υποχρεωτικής ασφάλισης των εργατών και των ιδιωτικών υπαλλήλων (Ν. 2868 της 16ης Ιούλη 1922) της κυβέρνησης Γούναρη². Ο τότε υπουργός Εθνικής Οικονομίας, ο γνωστός κύριος Ιωάννης Ράλλης, δεν άργησε να αντιληφθεί την “αξία” μιας τέτοιας νομοθετικής ρύθμισης:

“Το εκπολιτιστικόν του θεσμού και την ανάγκην της ασφαλείας των εργαζομένων εν Ελλάδι τάξεων κατιδόντες, και θεωρούντες το μέσον τούτο ως άριστην συμβολήν εις την οικογενειακήν των εργατών ευτυχίαν και την εκ ταύτης πρόοδον και ανάπτυξιν αυτών και της οικογενείας των, πεποιθότες τέλος, ότι ανακουφιζόμενοι του εργάτου κατά τας δυσχερείς ημέρας του βίου του, συντελούμεν, εκτός της υλικής και εις την ηθικήν ανύψωσιν αυτού και από κομμουνιστικών και ανατρεπτικών αρχών απομάκρυνσίν του, φρο-

νούντες μετά πεποιθήσεως επί πλέον, ότι είναι υποχρεωτική της Πολιτείας η μέριμνα διά την καθ' όλου πρόοδον και ευημερίαν του κοινωνικού της συνόλου, τέλος υπείκοντες εις την ανάγκην τής διά γενικού νομοθετικού μέτρου οργανώσεως και περιφρουρήσεως των συμφερόντων των ιδρυμένων ήδη ταμείων συντάξεων προς ενιαίαν κατεύθυνσιν του σκοπού αυτών, και την προστασίαν και ευημερίαν της μεγαλύτερας κοινωνικής τάξεως της Ελλάδος αποσκοπούντες, προέβημεν εις την σύστασιν του παρόντος νομοσχεδίου”³.

Μέσα στα επόμενα χρόνια και με την έλευση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία να “πιέζει” ακόμα περισσότερο την κατάσταση, τα ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας συνέχισαν να βρίσκονται στο προσκήνιο της κρατικής πολιτικής⁴. Η τελευταία, καλούνταν πλέον να διαχειριστεί και την αυξανόμενη ανεργία⁵. Έτσι, τον Μάη του 1927 κατατέθηκε το νομοσχέδιο “Περί ευρέσεως εργασίας και υποχρεωτικής ασφαλίσεως κατά της ανεργίας υπαλλήλων, εργατών και υπηρετών” που είχε συντάξει ο Α. Ζάκκας, διευθυντής στο τμήμα εργασίας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας. Η εν λόγω ρύθμιση έκρινε πως δεν έπρεπε να δίνονται αποζημιώσεις στους ανέργους, αφού κάτι τέτοιο ήταν “ταπεινωτικό” για τους ίδιους, αλλά και οικονομικά “δυσβάσταχτο” για το κράτος. Οι πόροι του συστήματος ασφάλισης θα προέρχονταν από τις εισφορές των ασφαλισμένων και των εργοδοτών, καθώς και από δωρεές των δήμων. Το κράτος θα παρενέβαινε και θα χρηματοδοτούσε το ταμείο μόνο σε περίπτωση μεγάλης κρίσης. Καθόλου περίεργο που τα αφεντικά δεν τη θεώρησαν και πολύ καλή ιδέα, αφού σε καμία περίπτωση δεν ήταν διατεθειμένα να αρχίσουν να πληρώνουν τους “χαραμοφάηδες”. Ο πρόεδρος του ΣΕΒ, Ανδρέας Χατζηκυριάκος, δήλωσε πως “διαπνέεται υπό κομμουνιστικών αρχών, διότι ενώ ως αποδείχθη δεν υπάρχει ανεργία εν Ελλάδι, δημιουργούνται Ταμεία Ανεργίας, προς τροφοδότησιν των κηφήνων εις βάρος των εργαζομένων”⁶. Το ΚΚΕ από τη μεριά του, εναντιώθηκε στο νομοσχέδιο όχι μόνο επειδή θεωρούσε ότι η εργατική εισφορά αποτελούσε μια μορφή φορολογίας του έτσι κι αλλιώς χαμηλού εισοδήματος των εργατών, αλλά και επειδή τότε ήταν ακόμα σε θέση να αντιληφθεί τη λογική της κοινωνικής πολιτικής: υποστήριζε, λοιπόν, πως τα εργατικά βιβλιάρια που απαιτούσε ο νόμος θα χρησιμοποιούνταν ως μέσα ελέγχου των εργατών και ότι ο απώτερος στόχος ήταν η διάλυση των συνδικάτων⁷. Τελικά το νομοσχέδιο αποσύρθηκε και δεν συζητήθηκε ποτέ στη Βουλή.

Λίγο αργότερα και συγκεκριμένα το 1931, ήρθε η σειρά του νομοσχεδίου “Περί ρυθμίσεως της αγοράς εργασίας”, το οποίο προέβλεπε μόνο την οργάνωση γραφείων εργασίας και μιας στατιστικής υπηρεσίας που θα κατέγραφε τα ποσοστά ανεργίας, η οποία όμως δεν λειτούργησε ποτέ. Από τις επιλογές της ελληνικής κυβέρνησης για τη διαχείριση της ανεργίας αναδεικνύεται σε όλο του το μεγαλείο το δίπολο παροχές-έλεγχος με τον πλέον έκδηλο τρόπο. Από τη μία, λοιπόν, έβαλε μπροστά την εκτέλεση μεγάλων δημόσιων έργων (π.χ. έργα οδοποιίας και γεωδραυλικά έργα στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης και στην κοιλάδα του Στρυμόνα), όπου απασχολήθηκαν γύρω στους 30-35.000 εργάτες, τακτική που συμφωνούσε απόλυτα με τον κενσινανισμό και το New Deal. Από την άλλη, αν κρίνουμε από τις προτάσεις που έπεσαν την εποχή εκείνη στο τραπέζι και ειδικά από την πρόταση για την οργάνωση της καταναγκαστικής εργασίας των ανέργων, οι οποίοι και θα μεταφέρονταν υποχρεωτικά όπου υπήρχε ζήτηση, ο κρατικός παρεμβατισμός δεν περιορίστηκε στη δημιουργία νέων (έστω και προσωρινών) θέσεων εργασίας. Και στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν αναφερόμαστε απλά και μόνο στον έλεγχο και την πειθαρχική αντιμετώπιση των ανέργων. Αναφερόμαστε και στο γεγονός ότι στα χρόνια του Μεσοπολέμου η κοινωνική πολιτική του ελληνικού κράτους είχε και απολήξεις εθνικού χαρακτήρα. Οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και το γιατί αυτοί κατανεμήθηκαν σε συγκεκριμένες περιοχές, κυρίως στα βόρεια της χώρας (όπου εντοπιζόταν το “εθνικό πρόβλημα” και όπου οι ανάγκες για εθνική ομοιογένεια ήταν αυξημένες) αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα άσκησης κοινωνικής (δηλαδή εργατικής) πολιτικής σε μια περίοδο που η εθνική ολοκλήρωση ήταν ακόμα σε εξέλιξη. Όταν, λοιπόν, ο Βενιζέλος εξέφραζε την ανησυχία του για μια ενδεχόμενη μετακίνηση εργατών από την επαρχία στις πόλεις μάς φαίνεται πως είχε κατά νου και αυτό το ενδεχόμενο. Το ενδεχόμενο, δηλαδή, να ερημώσουν ολόκληρα χωριά που είχαν προσαρτηθεί στο ελληνικό κράτος λίγα μόλις χρόνια πριν.

“Αλλά εις ένα σημείον είμαι αποφασισμένος να μη δεχθώ την επέκτασιν του νόμου [εν. των κοινωνικών ασφαλίσεων] και εις το ζήτημα της ανεργίας. Πιστεύω, δηλαδή, ότι δεν θα είναι τίποτε ολεθριώτερον διά την Ελλάδα, παρά εάν καθιερώσωμεν ως υποχρέωσιν κρατικήν την παροχήν βοηθημάτων εις τους ανέργους. Θα ερημώναμεν την ύπαιθρον χώραν, θα ερημώναμεν τους αγρούς διά να καλέσωμεν όλους τους ανθρώπους, οι οποίοι δεν έχουν όρεξιν να εργάζωνται, εις τας πόλεις, να έλθουν να εγγραφούν εις τα κατάστιχα του κράτους”⁸.

Ο Βενιζέλος, βέβαια, δεν ήταν μόνο κατά της καταβολής επιδομάτων, αλλά επιπλέον πρότεινε και την εκδίωξη των ανέργων εσωτερικών μεταναστών από τα αστικά κέντρα, ενώ παράλληλα βρίσκονταν σε εξέλιξη σχέδια για την οργανωμένη αποστολή μεταναστών στην Αβυσσηνία (τη σημερινή Αιθιοπία) και τη Βρετανική Γουιάνα (τη σημερινή Γουιάνα). Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο φιλελεύθερος και δημοκράτης κύριος Βενιζέλος ήταν υπέρ της επιβολής ενός τύπου αποκλεισμού σε όσους δεν ήταν επαρκώς αξιοποιήσιμοι από τον ελληνικό καπιταλισμό, γιατί θεωρούσε ότι αυτή θα ήταν η πιο αποτελε-

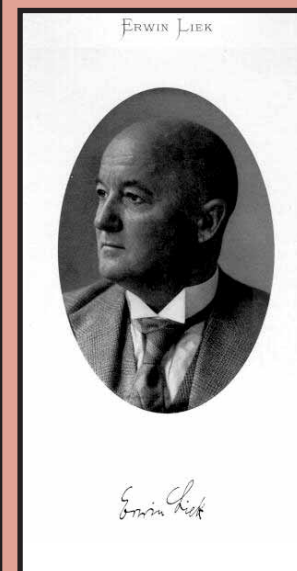
Οι τοποτηρητές της ηθικής

Δεν ήταν μόνο τα αφεντικά που εξέφρασαν τη διαφωνία τους στην ίδρυση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, αφού δεν είχαν καμία όρεξη να πληρώνουν εισφορές. Η στάση της πλειοψηφίας των γιατρών απέναντι στην εξαγγελόμενη δημιουργία του ΙΚΑ είναι κάτι παραπάνω από ενδεικτική του ότι είχαν πλήρη συνείδηση της εξουσίας τους και του πολιτικού/κατασταλτικού ρόλου που διεκδικούσαν για την πάρτη τους. Αμφισβήτησαν, λοιπόν, την ανάγκη ασφάλισης κατά της ασθένειας, υποστηρίζοντας ότι κάτι τέτοιο θα είχε ως αποτέλεσμα την “ηθική εξαχρείωση” του εργατικού πληθυσμού. Αντίστοιχο περιεχομένου ήταν και οι απόψεις των γάλλων γιατρών που λίγα χρόνια νωρίτερα πήραν θέση για το γαλλικό σύστημα ασφάλισης. Εμπνευστής τόσο των Γάλλων όσο και των Ελλήνων ήταν ο γερμανός γιατρός Erwin Liek, ο οποίος αποκάλυψε τις ασφαλίσεις “μάστιγα” που ευθύνεται για τη διάλυση της οικογένειας, την τεμπελιά και την ηθική κατάπτωση των εργατών. Οι αντιδραστικές αυτές γνώμες αντανάκλυσαν τις κυρίαρχες αξίες του 19ου αιώνα, σύμφωνα με τις οποίες το άτομο έπρεπε να επιδεικνύει εγκράτεια, να αποταμιεύει για την υγεία, την εκπαίδευση των παιδιών, και τα γεράματα. Σε τελική ανάλυση η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης έπρεπε να αποτελεί ευθύνη της οικογένειας:

“Η αρμόζουσα πρόνοια υπέρ των εργατών είναι η εξ' ιδίας αυτών προαιρέσεως αλληλοασφάλισης: διότι η υποχρεωτική ασφάλεια εμποδίζει ή τουλάχιστον δεν προάγει την αυτοδιαπαιδαγώγησιν του εργαζομένου, αίρει δε την ανησυχίαν αυτού, μεριμνώντος περί του ιδίου μέλλοντος, ήτις εν τούτοις είναι σπουδαίος συντελεστής της προσπαθείας του ατόμου προς πρόοδον αυτού”¹⁴.

Ο εργάτης θεωρούνταν υπεύθυνος για την κακή υγεία του και ταυτόχρονα αντιμετωπιζόταν ως μικρό και άτιθασο παιδί που κάποιος πρέπει να το συμβουλεύει διαρκώς, όπως κάνει ο πολιτικός και συγγραφέας Νικόλαος Δραγουμής στα 1869. Έχει νομίζουμε, ενδιαφέρον ο τρόπος που επιλέγει να διατυπώσει τις νοουθεσίες του, χρησιμοποιώντας το α' πληθυντικό και ταυτίζοντας δήθεν τον εαυτό του με τους εργάτες:

“Ημείς όμως πλάττομεν μυριάς ανάγκας φαντασιώδεις, μιμούμενοι τον τρόπο του ζην των πλουσίων, και δαπανώμεν ου μόνον το εισόδημα ημών αλλά και ό,τι δεν έχομεν. Παράδειγμα φέρω τα γινόμενα εν Αθήναις. Πολλοί εξ ημών πίνομεν τσάι το εσπέρας, ή τρώγομεν παγωτά, ή υπάγομεν εις τον περίπατον εφ' αμάξης, ή εφ' αμάξης κατεβαίνομεν εις Φάληρον και Πειραιά χάριν των θαλασσίων λουτρών, των οποίων πολλάκις δεν έχομεν ανάγκην, και τα τοιαύτα. Και όμως οι πατέρες ημών ήσαν πολύ ημών υγιέστεροι αν και ούτε παγωτά έτρωγον, ούτε τσάι έπινον, ούτε εδανωσαν εις την θάλασσαν”¹⁵.

Ο “συμπαθής” κύριος Liek

σματική μέθοδος σε περίοδο κρίσης (όπως προκύπτει από τα επίσημα στοιχεία της ΓΣΕΕ, το 1928 υπήρχαν 75.000 άνεργοι, ενώ το 1931 έφτασαν τις 218.000 και τον επόμενο χρόνο τις 237.000).

2. Το ΙΚΑ στην τελική ευθεία

Ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας, Παναγιώτης Βουρλούμης, κατέθεσε στη Βουλή το νομοσχέδιο για τις κοινωνικές ασφαλίσσεις στις 19 Μάη του 1932, με το οποίο άνοιγε ο δρόμος για τη δημιουργία ενός κεντρικού αυτόνομου ασφαλιστικού οργανισμού, του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ), που θα προσέφερε κάλυψη απέναντι σε όλους τους κινδύνους: ασθένειες, εργατικά ατυχήματα, αναπηρία, γεράματα. Παράλληλα, θα παρείχε επιδόματα μητρότητας, αλλά δεν θα ασφάλιζε από την ανεργία. Το νομοσχέδιο εγκρίθηκε στις 11 Οκτώβρη του 1932 με τις ψήφους των Φιλελευθέρων και με ολόκληρη την αντιπολίτευση να απέχει, δεν εφαρμόστηκε όμως γιατί στις εκλογές του επόμενου μήνα κέρδισε το Λαϊκό Κόμμα. Τελικά, τον Οκτώβρη του 1934 ψηφίστηκε νέος νόμος, ο οποίος προέβλεπε ότι το ΙΚΑ θα λειτουργούσε το 1936, μετά από διετή προετοιμασία. Κι ενώ η κάλυψη από τους κινδύνους που προαναφέραμε προχωρούσε, ταυτόχρονα εξελισσόταν και η απαγόρευση των απεργιών με νομοθετική βούλα. Η αστική τάξη του Μεσοπολέμου (παρόλες τις εσωτερικές τις διαμάχες για το ποια παράταξη θα επιβληθεί κάθε φορά) είχε έναν ξεκάθαρο αντικομμουνιστικό χαρακτήρα που επιβεβαιωνόταν στην πράξη από τις επιμέρους κινήσεις της. Σε αυτές τις κινήσεις συγκαταλέγεται και η προσπάθεια για νομική ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, όπως αυτή πραγματοποιήθηκε με τον αναγκαστικό νόμο “Περί συλλογικών διαφορών εργασίας” που πέρασε η κυβέρνηση Κονδύλη τον Νοέμβρη του 1935⁹, και ο οποίος περιελάμβανε μια ιδιαίτερα σημαντική διάταξη που αφορούσε την απαγόρευση των απεργιών. Από τη στιγμή που υπήρχαν οι επιτροπές διαιτησίας, πλέον κάθε απεργιακή κινητοποίηση “στερούνταν λόγου ύπαρξης” και άρα ποινικοποιούνταν: στους συνδικαλιστές που ήταν διατεθειμένοι να παραβλέψουν το νόμο θα επιβάλλονταν φυλάκιση, πρόστιμα και φυσικά απόλυση. Κι όμως: οι συντηρητικοί του Λαϊκού Κόμματος δεν πρωτοτυπούσαν, αφού είχαν προηγηθεί οι Φιλελεύθεροι του Βενιζέλου, οι οποίοι το 1929, σε συνδυασμό με το Ιδιώνυμο επιχείρησαν να επιβάλουν και την υποχρεωτική διαιτησία. Κάτι τέτοιο, δεν έγινε τότε δυνατό λόγω των αντιδράσεων των αφεντικών που δεν καλόβλεπαν την τόσο ανοικτή εμπλοκή του κράτους στα λημέρια τους και ήθελαν πιο άμεσες λύσεις στα προβλήματά τους με τους εργάτες. Ήθελαν, εν ολίγοις, να απολύουν τους “δύστροπους” χωρίς πολλά πολλά.

Σε κάθε περίπτωση, η συνολική αυτή παρέμβαση σε περισσότερους από έναν τομείς του κοινωνικού αντικατοπτρίζει τον ρόλο του κράτους στις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου: αντικατοπτρίζει τη συνειδητή προσπάθεια να αμβλυνθεί (με το καρότο και με το μαστίγιο) ο εσωτερικός ταξικός ανταγωνισμός προκειμένου να διευκολυνθεί ο διακρατικός ανταγωνισμός. Για να το πούμε αλλιώς, η διαδικασία της φασιστικοποίησης της μεσοπολεμικής ελληνικής κοινωνίας, προκειμένου να “αποδώσει καρπούς”, προϋπέθετε την επιβολή στρατηγικών που από τη μία θα εξασφάλιζαν την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και από την άλλη θα τσάκιζαν τις “άγριες διαθέσεις” των φορέων αυτής της δύναμης, δηλαδή των εργατών. Όπως μάλιστα μάς εξηγούν οι ίδιοι οι εμπνευστές του σχετικού νόμου στην έκθεσή τους, τέτοιες ολοκληρωτικού τύπου στρατηγικές βρισκόνταν στην πρώτη γραμμή της κρατικής πολιτικής τόσο σε κράτη όπως η φασιστική Ιταλία όσο και στις δυτικές δημοκρατίες:

“Η ρύθμιση των διαφορών εργασίας είναι μία από τας κυριωτέρας προσπάθειας του συγχρόνου Κράτους. Όχι μόνον διότι ο κύκλος της αρμοδιότητος του Κράτους επεξετάθη μοιραίως επί των συγκρούσεων των συμφερόντων των κοινωνικών τάξεων, αλλά και διότι αι διάφοροι εργασίας συνδέονται προς ποικίλα γενικώτερα συμφέροντα της εθνικής οικονομίας εις την εναρμόνισιν και υπηρεσίαν των οποίων ανέκαθεν εθεωρήθη ότι έχει υποχρέωσιν να αποβλέπη η έννομος εξουσία. Προς την τελευταίαν δε ταύτην κατεύθυνσιν προσανατολίζονται αι περισσότερον συγχρονισμένοι εκ των σημερινών νομοθεσιών, όχι μόνον εις τα κράτη εκείνα τα οποία ως εκ της φύσεως της επικρατούσης θεωρίας είναι συνυφασμένα με τας κοινωνικάς τάξεις που τα αποτελούν, όπως εις φασιστικήν Ιταλίαν, αλλ' ακόμα και εις χώρας εις τας οποίας [...] εξακολουθεί να ισχύη ο τύπος του κράτους ο διαμορφωθείς μετά την γαλλικήν επανάστασιν με την μεταγενεστέραν, εννοείται, εξέλιξίν του προς τον παρεμβατισμόν”¹⁰.

Κι όμως αυτού του είδους η εξόφθαλμη σύμπλευση των φασιστικών καθεστώτων και των αστικών δημοκρατιών ως προς τα συμφέροντα και τους στόχους τους καθόλου δεν προβληματίζει όλους εκείνους τους “ειδικούς” που αντιλαμβάνονται το φασισμό ως μια “ατυχή στιγμή” στην ομαλή πορεία προς την αέναη πρόοδο και ερμηνεύουν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως μια μάχη του καλού (των δυτικών δημοκρατιών) εναντίον του κακού (των ναζιστικών και φασιστικών καθεστώτων).

3. Φασιστικός “ορθολογισμός” με δημοκρατικές παραδόσεις

Με αυτά τα δεδομένα, το ΙΚΑ άρχισε να λειτουργεί την 1η Δεκέμβρη του 1937. Η ασφάλιση πραγματοποιήθηκε σταδιακά και τα πρώτα χρόνια περιοριζόταν στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη¹¹, ενώ μέχρι το 1940 υποκαταστήματα είχαν

Από την ορθολογιστική οργάνωση της υγείας στο Μεσοπόλεμο δεν ξέφυγαν ούτε και όσοι αντιμετώπιζαν ψυχολογικά προβλήματα. Με την έλευση των προσφύγων από τη Μικρά Ασία σημειώθηκε μια ραγδαία αύξηση του αριθμού των εγκλειστων στο άσυλο της Αγίας Ελεούσας (το μετέπειτα Δημόσιο Ψυχιατρείο στο Δαφνί), οι οποίοι έφτασαν τους 400, υπερβαίνοντας κατά δέκα φορές τη χωρητικότητα του ασύλου.

“Προχώρει μεγάλη κοινωνική μεταρρυθμιστά. Η εργατοϋπαλληλική τάξις αγρυπνεί στο πλευρό σου”. Αν κάποιος όντως αγρυπνούσε, αυτός πρέπει να ήταν ο κύριος Μανιαδάκης που εκτός όλων των άλλων είχε να ασχοληθεί και με την οργάνωση πορειών υπέρ του Μεταξά. Βαριά η καλογυρική...

ιδρυθεί σε αρκετές άλλες πόλεις. Σε προπαγανδιστικό επίπεδο (αλλά όχι μόνο), η δικτατορία του Μεταξά επένδυσε πολύ στο κομμάτι της κοινωνικής πρόνοιας, παρουσιάζομενη ως σωτήρας και εγγυητής της μακροημέρευσης της ελληνικής κοινωνίας. Μπορεί, όπως είδαμε παραπάνω, το οργανωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης να θεμελιώθηκε στα χρόνια της μεσοπολεμικής δημοκρατίας, όμως ο κρατικός παρεμβατισμός καθόλου δεν ξένιζε τον Μεταξά και το καθεστώς του που οδήγησαν τις ολοκληρωτικές στρατηγικές διαχείρισης της εργασίας σε “ανώτερα επίπεδα”, με την κατασταλτική πολιτική να αναβαθμίζεται ακόμα περισσότερο και να συμπληρώνει τα όποια “κενά”. Σε μια περίοδο που ο μέσος όρος ζωής στην Ελλάδα δεν ξεπέραγε τα 34 χρόνια, ο Μεταξάς (ο οποίος, ας μην ξεχνάμε, έπρεπε να δημιουργήσει μια κοινωνία ετοιμοπόλεμη), ήταν υποχρεωμένος να αναζητήσει μεθόδους περιορισμού της απόλυτης εξαθλίωσης στην οποία βούλιαζαν ολόκληρες κοινωνικές ομάδες και να συστηματικοποιήσει την παραγωγή υγιών εργατών και στρατιωτών:

“Το πρόγραμμα της κοινωνικής πρόνοιας που άρχισε να εφαρμόζεται μεθοδικά, αγκαλιάζει όλες τις ανάγκες του λαού μας και θεραπεύει όλες τις πληγές, σταματάει την καταστροφή τόσων εκατομμυρίων ανθρώπων που χανόντουσαν κάθε χρόνο και εξασφαλίζει υγεία στο λαό, περιθαλψί στους αδυνάτους και στους απόρους, συντελεί στην αύξηση της παραγωγικότητάς του και γενικά έμμεσα και άμεσα θέτει τις βάσεις για τη δημιουργία μιας γερής φυλής που έχει ακόμη να επιτελέσει ένα μεγάλο προορισμό”¹².

Και επιφορτισμένη με τη διασφάλιση της απρόσκοπτης αύξησης της παραγωγικότητας ήταν πρώτα και κύρια η αστυνομία. Η αστυνομία του Μανιαδάκη που από την επιβολή της δικτατορίας μέχρι την εισβολή των γερμανικών ναζιστικών δυνάμεων το 1941, εμπόδιζε κάθε εργατική κινητοποίηση αποκτώντας όλο και πιο διευρυμένα καθήκοντα. Συγκεκριμένα, η “Ομάς Κομμουνισμού” της Γενικής Ασφάλειας αυξήθηκε από 15 σε 80 περίπου επίλεκτους, οι οποίοι υπό την επίβλεψη του Μανιαδάκη συνεργάζονταν με την Ειδική Ασφάλεια που είχε στη διάθεσή της δικό της Αντικομμουνιστικό Γραφείο με άκρες σε όλη τη χώρα. Το 1929, η δύναμη της Ειδικής Ασφάλειας έφτανε τους 190 άνδρες, ενώ επί Μεταξά αποτελούνταν από 445 αξιωματικούς και υπαξιωματικούς, 30 πολιτικούς πράκτορες και 1.200 αστυφύλακες, το ένα τρίτο των οποίων ήταν εξοπλισμένο με πολυβόλα¹³. Η αστυνομία, όμως, δεν περιοριζόταν στην ωμή βία γι’αυτό και είχε αναλάβει την οργάνωση μαζικών εκδηλώσεων υποστήριξης του καθεστώτος, την είσπραξη φόρων και έκτακτων εισφορών, την έκδοση πιστοποιητικών κοινωνικών φρονιμάτων για τους δημόσιους υπαλλήλους, τη λογοκρισία βιβλίων, εφημερίδων και κινηματογραφικών ταινιών, κ.ά.

Η μεταξική δικτατορία επιχειρήσε να βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο (φυσικά, όχι από την καλή της την καρδιά) των κατώτερων τάξεων άρα και να τις ενσωματώσει πλήρως και την ίδια στιγμή να οργανώσει ένα αστυνομικό κράτος, το οποίο συνελάμβανε κομμουνιστές (αλλά και άλλους), τους φυλάκιζε, τους έστελνε μαζικά εξορία, διατηρώντας έτσι μόνιμα ένα μέρος του κοινωνικού σώματος “εκτός”. Σε αυτή την εναλλαγή ενσωμάτωσης και αποκλεισμού που συνεχίστηκε και αργότερα και κορυφώθηκε με τον Εμφύλιο μοιάζει να οφείλεται η “καθυστέρηση” του ελληνικού κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος. Αν, λοιπόν, υπάρχει κάποια “αργοπορία” αυτή θα πρέπει να εξετάζεται με βάση τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού (εδώ του ελληνικού) και όχι σε σύγκριση με τα όσα συνέβαιναν σε άλλα κράτη της Ευρώπης. Όχι γιατί δεν μας ενδιαφέρει πώς εξελίχθηκαν οι θεσμικοί και οι κρατικές πολιτικές στις υπόλοιπες χώρες, αλλά γιατί μια προσέγγιση που αναμασάει αξιώματα όπως ότι “στην Ελλάδα όλα γίνονται με καθυστέρηση” αγνοεί τις επιπτώσεις (κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές) του λανθάνοντος εμφυλίου πολέμου που ξεκίνησε από το 1922, μετατράπηκε σε κανονική εμφύλια σύγκρουση τη δεκαετία του '40 και συνέχισε να καθορίζει την ελληνική καπιταλιστική πραγματικότητα τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '70. Προσπερνάει, με άλλα λόγια, μια εξαιρετικά σύνθετη ιστορική περίοδο για να οδηγηθεί σε απλουστευτικά συμπεράσματα του είδους “ποτέ δεν υπήρχε κρατική βούληση ούτε και άξια στελέχη” και αντί να αποκωδικοποιεί τις κρατικές επιλογές εγκალεί το εργατικό κίνημα της εποχής για την “ανικανότητα και την αδράνειά του” να απαιτήσει μεγαλύτερες παροχές. Πώς, όμως, ένα εργατικό κίνημα (με όλες τις αντιφάσεις, τα λάθη και τις αδυναμίες του) που στα χρόνια του μεσοπολέμου έδωσε σκληρές μάχες στον δρόμο και απέκρουσε τις επιθέσεις οργανωμένων φασιστών, συγκρούστηκε με τις δυνάμεις της αστυνομίας και κάθε τόσο μέτραγε νεκρούς στις διαδηλώσεις και τις απεργίες, κρίνεται με περισσή ευκολία ως “ανεπαρκές”; Μήπως επειδή κάνει την κυρίαρχη μυθολογία που θέλει το λεγόμενο “κράτος πρόνοιας” να αποτελεί “κατάκτηση” των εργατών να μπάζει από παντού; Γιατί, βέβαια, οι εργάτες εκείνοι που κατέβαιναν στον δρόμο, γνωρίζοντας ότι οι πιθανότητες να συλληφθούν, να σταλούν εξορία ή ακόμα και να δολοφονηθούν ήταν μεγάλες, έδιναν μια μάχη για την επιβίωσή τους· δεν είχαν άλλη επιλογή και αντιλαμβάνονταν τα αφεντικά και τις κρατικές υπηρεσίες ως αντιπάλους τους και όχι ως συνομιλητές από τους οποίους θα μπορούσαν να ζητήσουν “χάρες”. Η δικτατορία του Μεταξά, πατώντας πάνω στην ήττα της εργατικής τάξης και συνεχίζοντας το έργο των δημοκρατικών κυβερνήσεων στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης απέδειξε με τον πλέον εύληπτο τρόπο ότι μόνο για “εργατική κατάκτηση” δεν επρόκειτο, γι’ αυτό άλλωστε και έσπειρε να την υιοθετήσει.

Σημειώσεις

1. Βλ. Κωνσταντίνος Μαυρέας, “Κοινωνική πολιτική και ιδεολογία στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: επιδράσεις και εξελίξεις με αφορμή το ζήτημα των κοινωνικών ασφαλίσεων”, Θέσεις, τ. 64, 1998, σελ. 152. Στο άρθρο του αυτό, ο Μαυρέας περιγράφει την εξέλιξη των κοινωνικών ασφαλίσεων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, αναφέρεται στην κριτική που άσκησαν οι οπαδοί των σοσιαλιστικών ιδεών και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το ελληνικό εργατικό κίνημα, παρόλο που έχει δεχτεί σοσιαλιστικές επιρροές από την Ευρώπη, παραμένει παθητικό. Υποστηρίζει πως το γεγονός ότι οι εργάτες εξακολουθούν να διατηρούν σχέσεις και δεσμούς με την επαρχία, απ’ όπου κατάγονται, καθώς και το ότι στην πλειοψηφία τους δουλεύουν σε μικρές βιοτεχνίες, δεν τους επιτρέπει να αναπτύξουν μια ριζοσπαστική ταξική συνείδηση.
2. Περισσότερα για την ιστορία των κοινωνικών ασφαλίσεων στην Ελλάδα μπορεί να βρει κανείς στο βιβλίο του Αντώνη Λιάκου, “Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών”, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1993.
3. Αντώνης Λιάκος, ό.π., σελ. 393.
4. Την περίοδο αυτή κινητοποιήθηκαν και φορείς “διεθνούς εμβέλειας”, όπως ήταν η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) και το Διεθνές Γραφείο Εργασίας (ΔΓΕ). Η πρώτη ίδρυσε νοσοκομεία και παιδικούς σταθμούς, καθώς και προσέφερε βοήθεια στους ανάπηρους πολέμου. Το ΔΓΕ, κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες για την καθιέρωση της κοινωνικής ασφάλισης και για τη σύσταση οργανωμένων φορέων, θεωρώντας ότι κάτι τέτοιο θα συνέβαλε και στον περιορισμό της κομμουνιστικής επιρροής...
5. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο του Αντώνη Λιάκου, ό.π., σελ. 408, ήδη από το 1926 “είχε σημειωθεί διεθνώς οικονομική ύφεση, και στην Ελλάδα, εξαιτίας των περιορισμών στην πιστοδότηση, είχαν περιορισθεί οι βιομηχανικές δραστηριότητες. Αύξηση των ανέργων είχε προέλθει και από την περάτωση πολλών οικοδομικών έργων όπως ήταν οι προσφυγικές κατοικίες και τα έργα υδροδότησης της Αθήνας στα οποία απασχολούνταν 36.000 εργάτες”.
6. Αναφέρεται στο Αντώνη Λιάκου, ό.π., σελ. 409. Περισσότερα για τον κύριο Χατζηκυριάκο και για το μίσος του έναντι των ταξικών του αντιπάλων μπορεί να βρει κανείς στο κείμενο “Δύο ασυμβίβαστες πλευρές σε σύγκρουση. Εργατικοί αγώνες στον απόηχο της συντριβής του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία”, περιοδικό *antifa*, πόλεμος ενάντια στο φόβο, τ. 13, Οκτώβρης 2009.
7. Βλ. “ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα”, τόμος δεύτερος, 1925-1928, σελ. 513.
8. Στέφανος Στεφάνου (επιμ.), “Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: η ζωντανή ιστορία της δραματικής περιόδου του έθνους 1905-1935”, τόμος 4ος (1930-1936), Αθήνα 1984, σελ. 410.
9. Όπως όριζε ο νόμος, οι “διαφορές” μεταξύ εργατών και των αφεντικών που απασχολούσαν περισσότερους από 10 εργάτες θα λύονταν βάσει μιας διαδικασίας διαιτησίας. Με τις πιο απλές περιπτώσεις ασχολούνταν ειδικές επιτροπές τις οποίες κατάρτιζε ο πρόεδρος των Πρωτοδικών της περιοχής, ενώ τις πιο σύνθετες και απαιτητικές αναλάμβαναν οι Μόνιμες Ανώτερες Επιτροπές Διαιτησίας. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Αντώνης Λιάκος, ό.π., σελ. 519.
10. Αναφέρεται στο Αντώνη Λιάκου, ό.π., σελ. 520.
11. Τον πρώτο καιρό, οι ασφαλισμένοι δεν ξεπερνούσαν τα 265.000 άτομα. Απ’ αυτούς, οι 154.150 ήταν στην Αθήνα, οι 76.948 στον Πειραιά και οι 33.902 στη Θεσσαλονίκη. Βλ. Γιάννης Υφαντόπουλος, Διονύσης Μπαλούρδος, Κώστας Νικολόπουλος, “Οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις του κράτους πρόνοιας”, Gutenberg, 2009.
12. “Το Νέον Κράτος και η κοινωνική πρόνοια”, Εκδόσεις 4ης Αυγούστου, αριθ. 4, 1937.
13. Αναφέρεται στο D.H. Close, “Η αστυνομία στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου”, στον συλλογικό τόμο “Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία - Κατοχή - Αντίσταση”, Πρακτικά Α’ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989.
14. Δ. Χέλμης, “Περί το νομοσχέδιο των κοινωνικών ασφαλίσεων (Συζήτηση εις τον Παρνασσόν)”, Ασφαλιστική Επιθεώρησης 6, 1932.
15. Αναφέρεται στο Αντώνη Λιάκου, ό.π., σελ. 373.